5 січня – скорботна річниця світлої пам'яті Олександра Рибалка

Лариса МАСЕНКО,
доктор філологічних наук,
професор Національного
університету
"Києво-Могилянська академія"

НА СТОРОЖІ ДУХОВНОГО СПАДКУ

У кожному поколінні нива життя
засівається жменькою ідеалістів
– і на них – найбільша надія.
Євген Сверстюк

Україна не відбудеться як держава, а залишиться тяглом у бистрохідних поїздах сусідів, якщо не спроможеться відновити свою історичну пам'ять, повернути своїй культурі цілісність, неперервність історичного розвитку, реставрувавши вирвані з неї по-варварському пам'ятки минулого й цілі культурні пласти.

Зважаючи на безоглядну брутальність погрому, що його зазнала наша культура за совєтської доби, це завдання потребує від української громади величезних зусиль і невтомної праці.

До таких самовідданих працівників, покликаних і обраних часом, належав незабутній Олександр Рибалко.

Одній із своїх численних публікацій добірки архівних документів Олександр Леонідович дав назву "Руїнники і оборонці", так окресливши сутність добірки: "Ці два предовгі, як сам час, ряди стоять один супроти другого не від учора. Руїнники і оборонці. Різні за різних часів люди, різні спонуки й мотиви їхніх дій. Так уже виходило, що перший ряд у нас чи не завжди був велелюдний, за ним – потуга недоумства і несвідомості, міць байдужості, одверто-цинічного розрахунку й ідеологічного засліплення, за другим – сила громадянського й духовного обов'язку, розуму, знань, патріотизму й моральності... і часто – цілковите безсилля щось удіяти, порятувати, надто коли нищительний вирок ухвалювала панівна донедавна ідеологія й підвладна їй держава" [17; 106].

Активна діяльність О.Рибалка в різних сферах українознавства розгорнулася з першими ж паростками свободи, демократизації суспільства наприкінці 1980-х рр. Важко переоцінити значення цілої низки публікацій дослідника, в яких він використав свій досвід історика-архівіста й експерта-текстолога, набутий у попередні роки роботи над підготовкою до друку тритомного збірника документів "Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)" і в Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (нині – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України).

Для прикладу можна навести опубліковані дослідником ще в 1989 р., в першому числі "Пам'яток України" вражаючі документи "Із листування наркома В.Затонського", які проливали світло на "український злочин віку" – знищення в 1934 р. Михайлівського Золотоверхого собору. Листування доносить до нас і імена тих, хто ініціював та ліквідовував собор, і тих, хто намагався врятувати всесвітньо відому архітектурну пам'ятку, звертаючись до різних наукових установ і державних організацій у Москві, Ленінграді, Харкові, Києві. Вражає безкультур'я і крайній цинізм більшовицьких провідників, які наполягали на здійсненні злочину. Тодішній нарком освіти В.Затонський в офіційному листуванні з приводу приреченого собору називав його оборонців "учеными любителями старья" [7; 43].

У "Пам'ятках України" і газеті "Старожитності" О.Рибалко оприлюднив також архівні документи про руїнників і оборонців інших київських пам'яток. Так, віднайдений архівістом документ 1930-х рр. – "Лист Київської обласної інспектури охорони пам'яток культури до Київської обласної прокуратури" від 29 березня 1932 р. містить опис варварської, проведеної вночі, руйнації залишків однієї з найдавніших архітектурних споруд старовинного Києва – так званого пам'ятника Орини (рештків мурованої церкви жіночого монастиря святої Орини, зведеної в 1037 р.) [11; 33, 34].

Низку унікальних документальних свідчень про долю архітектурних пам'яток опублікував архівіст у вже згадуваній статті "Руїнники і оборонці". Матеріали показували, "хто і на якому рівні невігластва (а чи умислу) вершив долю пам'яток минулого": знищив у 1931 р. торгові ряди в Чернігові, намагався ліквідувати в 1937 р. Успенську церкву в с. Лютеньці на Харківщині, яку врятували клопотання місцевих селян, але яку вже в 1974 р. загубила недбала реставрація. Документи засвідчували історію руйнування захоронень у садибі Видубицького монастиря в 1945 р., знищення унікального іконостасу, оздобленого фарфоровими деталями, виготовленими на Волокитинському фарфоровому заводі, в с. Волокитине Сумської області й намагання художника В.Касіяна захистити цю пам'ятку та церкву в м. Путивлі.

Це лише невелика частина з масиву документів, що їх знайшов і оприлюднив невтомний архівіст у часописі "Пам'ятки України" і двотижневику "Старожитності".

Слід сказати, що О.Рибалко не обмежувався констатацією численних фактів з історії нищення й захисту українських пам'яток. Активна громадянська

позиція дослідника виявлялась у наполегливому обстоюванні потреби повернення в Україну тих національних культурних цінностей, що збереглися, але були вивезені за межі країни.

Хоч як це прикро, але й у незалежній Україні вистачало інтелігентів, які виступали проти цього, обґрунтовуючи свою позицію тезою про буцімто кращі умови для зберігання українських пам'яток в інших країнах, зокрема в Росії. Полемізуючи з одним із таких виступів, Рибалко сформулював чіткий концептуальний підхід до обговорюваної проблеми. У статті з промовистою назвою "Мало вигнати гендлярів з храму", підписаної псевдонімом *Олесь Боярчук*, дослідник писав:

"...Немає культурних цінностей, створених поза якоюсь певною територією чи культурою, і доля їх, на наше переконання, повинна хвилювати саме у зв'язку з долею цієї території і цієї культури. Повернення мозаїк Михайлівського Золотоверхого монастиря, які належать до незамінної культурної спадщини, означало б не тільки торжество справедливості в цьому конкретному випадку щодо безліч разів окраденої України, а найголовніше – заповнило б, хай і не до кінця, одну зі штучно утворених зяючих прогалин у культурному ландшафті Києва; поряд з іншими пам'ятками вони знову стали б органічним елементом нашого культурного середовища, що живить сучасну національну культуру. При цьому не можна випускати з уваги й поміченої спеціалістами особливості, «наскільки твір виграє в красі й правдивості як для профана, так і для ерудита, коли він зберігається в тому природному й соціальному середовищі, де він був задуманий» (з відозви Генерального директора ЮНЕСКО «За вертання незамінної культурної спадщини тим, хто її створив»)" [3; 157].

У заповненні зяючих лакун історичної пам'яті, духовності, мовно-культурного простору О.Рибалко вбачав своє головне завдання на посаді літературного редактора (з 1989 р.), згодом (з 1991 р.) – заступника, а з 2002 р. – головного редактора журналу "Пам'ятки України". Видання журналу стало справою його життя. Кожне число "Пам'яток України" і в доборі матеріалу, і в його розміщенні, і в мовній редакції було творінням Олександра Леонідовича.

Одним із напрямків його праці було вивчення стану українського етносу на теренах його поширення за межами держави. З цією метою О.Рибалко організував і провів чотири експедиції до порубіжних з Україною земель – місць поселень українців – до Словаччини (Пряшівщини), Польщі (Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя), Білорусі (Берестейщини), Росії (Кубані). На основі зібраних матеріалів Олександр Леонідович видав кілька надзвичайно цікавих тематичних чисел "Пам'яток України": пряшівське, підляське, берестейське, кубанське.

Кожне з них містить надзвичайно важливу інформацію про стан мови і культури українства на досліджуваних територіях. Так, шлях однієї з таких історико-культурних експедицій, що почалася на Великдень 1994 р., пролягав по території Польщі, краях "приглушеного національного болю" – Підляшшю, Холмщині, Бойківщині, Лемківщині. Учасники експедиції під керівництвом Олександра Леонідовича обстежили понад півсотні міст, містечок і сіл, українське населення яких під час жорстокої операції "Вісла" було виселено на інші території Польщі. Експедиція зібрала й описала вцілілі, хоч і значно поріділі, пам'ятки української історії, розшукала й записала розмови з нечисленними родинами, що повернулися на землю своїх предків [9; 13–23].

У числі, присвяченому Берестейщині, О.Рибалко опублікував унікальні матеріали, що проливали світло на історію нищення мови, культури й ідентичності українського населення цієї області в перші повоєнні роки. Берестейське число "Пам'яток України" ознайомлювало громадськість із тими репресіями, яких зазнало українське населення цієї області за підтримку УПА в роки Другої світової війни. Низка архівних документів, спогадів очевидців, місцевих газетних публікацій, оприлюднених О.Рибалком, свідчили про брутальну примусову білорусизацію краю, що її провела радянська влада. У 1944–1945 рр. місцевих українців у паспортах поголовно записали білорусами, всі початкові українські школи були переведені на білоруську мову навчання. Виконуючи політичне замовлення, білоруські радянські мовознавці оголосили, всупереч науковим фактам, дослідженням своїх попередників та іноземних колег, берестейські говірки говірками білоруської мови. Щоб остаточно стерти сліди українців як давнього корінного населення Берестейщини, псевдонауковці вдавалися навіть до фальсифікації текстів українських народних пісень, що побутували на цих землях, заміняючи в них українські слова на білоруські. У відповіді Нілу Гілевичу, що намагався виправдати фальсифікаторів фольклорних записів, посилаючись на близькість української та білоруської мов, О.Рибалко писав: "Нам ідеться не про те, щоб, як іронічно припускає Н.Гілевич, воювати за національну незалежність пісні чи дорікати виконавцям, а про те, щоб фальсифікатори від фольклористики діставали не виправдання, а належну їм за нормами наукової етики оцінку, щоб не обкрадався фольклор українців Берестейщини і не приписувався іншому народові, а їм – як корінному населенню краю – нарешті було б забезпечено статус національної меншини і всі відповідні йому права" [18; 121].

Як показав дослідник, аналогічна асиміляторська політика поширювалась і на сусіднє з Берестейщиною Підляшшя (тепер у складі Польщі), що його також віддавна населяють українці. Проте польській владі було політично вигідно вважати населення краю за білоруське, а за комуністичних часів – ще й активно інспірувати й культивувати тут білоруську громадсько-культурну діяльність, накидаючи україномовному населенню білоруську мову в школі та пресі тощо [12; 117].

Важко переоцінити значення ще однієї публікації О.Рибалка, присвяченої Західному Поліссю, – "Ятвязька мова: До і після", де дослідник висвітлив спроби втілення на цій території ще одного проекту виразно антиукраїнського спрямування. Як показав Олександр Леонідович, щойно в другій половині 1980-х рр. на Берестейщині почалося українське національно-культурне відродження, поряд з ним виник, ніби альтернатива йому, рух, що заманіфестував себе як регіоналістсько-автономістський. Ініціатор руху і керівник його організаційної структури М.Шелягович розробив концепцію, що проголошувала корінне населення Західного Полісся окремим етносом – нащадком давніх ятвягів, зі своєю мовою, якій потрібно лише надати літературної форми, поступово поширити її на всі сфери життя і зрештою зробити державною на території автономної, в складі Білорусі, "Етвызі" ("Ятвягів").

Докладно розглянувши аргументи новітніх "народотворців" і їхні недолугі спроби штучного створення "ятвязької" (західнополіської) літературної мови, яку поліщуки не визнали своєю, О.Рибалко неспростовно довів безперспективність цієї лінгвістичної фальсифікації. Водночас він чітко окреслив правдиву мотивацію "ятвязького" проекту. "У літературі вже висловлювалися цілком обґрунтовані підозри щодо інспірованості цього руху сторонніми силами, – зазначав дослідник. – Гадаємо, що й запропонований націє- і мовотворчий проект був аж ніяк не самоціллю. Очевидно, його треба розглядати як декораційний елемент у контексті здійснюваних тоді радянськими спецслужбами заходів щодо запобігання розпадові СРСР через створення в республіках регіональних проблем, які провіщали б уже загрозу дезінтеграції самим республікам" [20; 59].

Такою ж актуальністю проблематики, інформаційною насиченістю і гостротою реакції на проекти, загрозливі для буття українських громад на землях давнього заселення їх за межами України, відзначаються всі згадувані тематичні випуски "Пам'яток України". Це зробило журнал одним із найважливіших джерел для дослідження долі українців на порубіжних територіях Берестейщини, Підляшшя, Пряшівщини, Лемківщини, а також Кубані, що, сподіваємось, має не лише історичну цінність, а й прислужиться для майбутнього, бодай часткового, відродження нині занедбаного національного життя українських меншин на цих теренах.

Не менших зусиль докладав Олександр Леонідович для відстеження й запобігання загрозливим явищам етнокультурного розколу всередині України. Ґрунтовно обізнаний з історією москвофільського руху на Галичині (див., наприклад, серію його публікацій в "Українській літературній енциклопедії"), О.Рибалко одним із перших побачив небезпеку новітньої активізації політичного русинства, інспірованого з-за кордону вже в незалежній Україні.

У 1992 р., щойно на Закарпатті й Пряшівщині пролунали перші заяви сепаратистів, редактор "Пам'яток" присвятив ціле перше число русинській проблематиці.

Коментуючи спроби новітнього "народотворення", О.Рибалко у статті "Змаг за четверте місце", підписаній псевдонімом *Олесь Боярчук*, писав: "Дається взнаки багатолітнє бездержавне існування українців, асиміляційний тиск чужих культур, сповільнений перебіг процесів національної консолідації на маргінальних територіях. Тож життєдайний, вартий підтримки культурницький регіоналізм, що сприяє збагаченню й урізноманітненню загальнонаціональної культури, мови, набирає подекуди – під впливом наших дотепер ненормальних умов національного існування, зовнішнього інспірування – потворних форм етнічно-політичного сепаратизму, замаху не тільки на єдність нашого народу, його культури й мови, а й держави" [2; 107].

Знання слов'янських мов і слов'янського світу дали можливість Олександрові Леонідовичу знайти актуальну історичну паралель до сепаратистського русинського руху – колишні намагання створити в Словаччині окрему східнословацьку (шариську) мову й, відповідно, відколоти східних словаків від свого етносу, усамостійнивши їх у так званий "слов'яцький" народ. Зазначені сепаратистські спроби культивувала угорська влада, проте вона недооцінила давно дозрілого усвідомлення національномовної та культурної єдності східних словаків з усією Словаччиною, і рух остаточно згас у час Другої світової війни [19; 109, 110].

З-поміж добірки інших публікацій зазначеного числа "Пам'яток" варто згадати також статтю Миколи Мушинки "Графоманство чи свідома спекуляція", в якій здійснено мовний аналіз твору Василя Петровая "Русины", написаного літературною "русинською" мовою. Як показало дослідження, 94% лексики, вжитої в цьому творі, становлять слова, які існують в українській мові [8; 112, 113].

Дослідник рідкісної ерудиції, О.Рибалко володів фаховими знаннями в широкій гуманітарній сфері. У його особі наша культура мала не тільки здібного й дивовижно працелюбного історика-архівіста, а й талановитого культуролога і мовознавця. Ефективність його невтомної праці, спрямованої на повернення українській нації притомності, визначала здатність охопити тріаду *мова/культура/ідентичність* в її нерозривній цілісності.

Саме Олександр Леонідович, разом з істориком Ігорем Гиричем, порушив надзвичайно важливе питання, яке стосувалось історії української науки, – кого з видатних учених минулого можемо ідентифікувати як українських учених. Певну проблематичність відповіді на це питання спричинила

російськомовність науки, що створювалась у XIX ст. на території підросійської України.

У статті, присвяченій зазначеному питанню, О.Рибалко та І.Гирич показали хибність поширеної й нині практики безкритичного залічування до української науки всіх учених, що жили й працювали в різні часи в Україні, внаслідок чого до цієї когорти досі зараховують, поряд з українськими патріотами, й відвертих українофобів на кшталт ботаніка Степана Тимошенка. Як слушно зазначали дослідники, "за такого суперечливого мововжитку належність певного вченого до української науки визначалася його національно-культурним самоусвідомленням та відповідною діяльністю" [6; 168].

У цій же публікації подано відомості з історії української науки, зокрема висвітлено діяльність у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. ряду блискучих учених-природознавців, які рідною мовою публікували результати наукових досліджень, писали нею підручники, науково-популярні книжки й брошури, перекладали навчальну літературу з інших мов, упорядковували термінологічні словники, засновували наукові осередки й періодичні видання. Автори докладно розглянули творчість видатного українського фізика Івана Пулюя, що від нього і його сучасників формується неперервна вже традиція україномовної природничої науки, інституційно оформлена із заснуванням у 1907 р. Українського наукового товариства в Києві. Стаття висвітлювала й подальший розвиток україномовної академічної науки в Україні – як сприятливі для неї періоди визвольних змагань і 20-х рр. XX ст., так і звуження вживання української наукової мови внаслідок безоглядної навальної русифікації після Другої світової війни. Водночас збереження україномовності деяких академічних природничих і технічних журналів та збірників, підкреслювали автори, аж ніяк не заважала їм, усупереч твердженням російських шовіністів, бути популярними й цінованими серед науковців світу. Прикладом цього може бути журнал "Автоматика", що його номер за номером перекладали й видавали у США англійською мовою. Видання було зросійщене в середині 1970-х рр., за Щербицького й "незмінного (тоді й тепер) президента Академії". Масштаби зросійщення української науки в цей період засвідчує наведена І.Гиричем та О.Рибалком статистика співвідношення україномовних і російськомовних видань перед розпадом СРСР. "А якою катастрофічною для української мови в науці вона (загальна ситуація. – *Л.М.*) була на схилку існування УРСР, ілюструють хоч би такі цифри: з 354 праць з різних природничих і технічних дисциплін, які планувало в 1991 році випустити у світ академічне видавництво «Наукова думка», лише 4 (!) мали вийти українською – по одній з ботаніки, палеонтології, енергетики й машинобудування, а решта всі – російською. Та, власне, майже нанівець було зведено вживання української мови й у сфері гуманітарних наук, крім ще наразі української філології-народознавства та почасти історії. Того ж таки року в згаданому видавництві тематичним планом передбачалося видати з філософії, економіки, права міжнародних відносин 101 працю, з них українською (нагадаємо – тоді вже третій рік державною в УРСР мовою) – 7 (!)" [6; 170].

Загалом мовним проблемам Олександр Леонідович приділяв багато уваги, зокрема він був одним із найактивніших і найкваліфікованіших учасників обговорення змін до правопису. Досконале знання української мови та її історії, регіональних різновидів мови, ґрунтовна обізнаність із пам'ятками й науковою мовознавчою літературою повною мірою виявилась і в його багаторічній редакторській роботі. Творчий підхід до видавничої справи унаочнюють уже назви рубрик, уведені ним у "Пам'ятках України", які повертали до вжитку напівзабуті питомі слова: "Образки з минулого", "Книгопис", "Віднова", "Бібліографічні знадоби" тощо, слово "зміст" на першій сторінці видання замінило історичне "оглав" – і чимало таких повернених до життя слів можна знайти на сторінках журналу.

Показово, що саме О.Рибалкові, а не працівникам мовознавчих інституцій доручили відповідальну і складну справу редакції текстів М.Грушевського [5].

Олександр Леонідович мав громадянську мужність одним із перших, ще до публікації в Україні мовознавчих праць Ю.Шевельова, оприлюднити правду про брутальне втручання у внутрішній розвиток української мови за комуністичного режиму. Ще в 1989 р. у статті "Доля проскрибованої літери" він схарактеризував "реформу" українського правопису, здійснену в 1933 р., як наругу над українською мовою, брутальне нехтування її особливостей та історично сформованих традицій. Навівши низку фіксацій з історичних пам'яток, що свідчили про присутність проривного ґ в українській мові й давню традицію його графічного відтворення, автор статті ставив вимогу повернення літери ґ до української абетки [1; 34, 35].

Продовживши тему в наступному числі "Пам'яток України", О.Рибалко доповнив історичну інформацію не відомими раніше архівними матеріалами, які висвітлювали перебіг обговорення правописних питань на засіданні академічної комісії під головуванням Л.Булаховського в 1942 р. в евакуації. Обговорення свідчило, що тоді пропозицію повернути в українську абетку літеру ґ схвалили М.Бажан, П.Тичина, Л.Булаховський, М.Рильський, Ю.Яновський. Проте вищі інстанції в особі голови Президії Верховної Ради УРСР М.Гречухи відхилили її, аргументувавши відмову "потребою якомога тіснішого зближення української і російської мов" [4; 19].

Коли в "Українському правописі" 1990 р. було поновлено написання літери ґ, редактор "Пам'яток Ук-

раїни" виніс розгорнуту інформацію про цю подію на четверту сторінку обкладинки журналу (№ 2 за 1991 р.). Вітаючи впровадження проскрибованої в радянський час літери, він водночас не замовчував недосконалості, половинчастості рішення, яке не повернуло реабілітованої літери до найновіших запозичень, іноземних власних імен, географічних назв. "Боротьба за літеру ґ триває", – підсумовував Олександр Леонідович, наголошуючи й на нагальній практичній потребі якнайшвидшого ознайомлення загалу з основними правилами вживання літери ґ, внесення виправлень до підручників, забезпечення друкарень і комп'ютерів відповідними знаками.

На жаль, жодної з цих слушних пропозицій не було втілено в життя. Боротьба за літеру ґ, і не тільки за неї, а й за ширшу правописну реформу тривала всі наступні роки й триває досі. Тому 2001 р., коли спроба впровадити "Проект найновішої редакції правопису", підготовлений 1999 р. робочою групою мовознавців під головуванням чл.-кор. НАНУ В.Німчука, зазнала невдачі, редактор "Пам'яток" виступив із великою статтею (написаною у співавторстві з К.Рибалко) "Коло має бути розірвано". Ця стаття належить до найґрунтовніших фахових аналізів і проекту, і дискусії, яка відбулася після її оприлюднення. В ній знову наголошувалося на важливості повернення до норм правописного кодексу 1929 р. як такого, що краще відповідає духові української мови, оскільки всі наступні зміни 1933, 1946 і 1961 рр. вносилися до нього відповідно до настанови "зближення української мови з російською". Крім того, зазначали автори статті, в діаспорі продовжували користуватися правописом 1929 р., відтак він є найдовше вживаним з-поміж усіх правописів XX ст. "Як у середині 20-х років, – підкреслено у статті, – неминуче мала зродитися ідея створення єдиного, соборного для різних частин України правопису, так і на початку 90-х років, знову ж із життєвої потреби було висловлено ідею укладення, сказати б, неособорного правопису, який би враховував мовну практику України і діаспори" [14; 23].

Запропонований робочою групою під головуванням В.Німчука проект правопису 1999 р. дістав у статті позитивну оцінку як такий, що відповідає двом значущим критеріям – відновлення питомих правописних засад і спрощення, раціоналізації правил. Як зазначали автори, вперше після 1929 р. укладачі керувались у своїй праці українською мовно-правописною традицією, відтак упровадження проекту в офіційний вжиток сприятиме подоланню основних деформацій, що їх зазнала у правописній сфері українська мова [14; 25].

Водночас О.Рибалко зробив низку доповнень до проекту, в яких керувався досконалим знанням історії підготовки правопису 1929 р., а також традицій українського слововжитку. До них належала порада подати окремі літери для **дж**, **дз**, як це було запропоновано на харківській конференції 1927 р., узаконити, поряд із формами *Приазов'я, Причорномор'я, Побужжя*, форми *Надазов'я (Надазів'я, Надчорномор'я, Надбужанщина (Надбужжя)*, ввести у вжиток паралельні форми чоловічого і жіночого роду для таких слів, як: *аналіз* і *аналіза, візит* і *візита, клас* і *класа, оркестр* і *оркестра* тощо, допустити у передачі російських і білоруських імен збереження їхнього звучання: *Ніколай, Пьотр, Філіпп, Єлена, Уладзімір, Явген* тощо [15; 31].

Було запропоновано ще низку доповнень, причому слушність більшості з них підтверджує стихійне впровадження їх у нинішню правописну практику багатьох періодичних видань і видавництв.

Крім аналізу самого проекту, автори розвідки докладно розглянули й перебіг обговорення його як у наукових колах, так і в засобах масової інформації. Якщо дискусії серед фахівців велися коректно й дали великий позитивний матеріал, зазначалось в огляді, то дискусія у пресі не пішла в конструктивному річищі. "Тон їй почали задавати деякі великотиражні російськомовні газети, – писали Рибалко, – а також телеканали, які побачили тут лише нагоду для своїх звичних антиукраїнських вправ. Їм не йшлося про суть питання. Вони просто намагалися витворити навколо справи з правописом і загалом болючої ситуації з українською мовою негативістське тло" [14; 23]. Глумливий тон дискусії, підкреслювалось у статті, суперечив не тільки науковим засадам обговорення правописних проблем, а й принципам моралі, оскільки журналісти російськомовних газет зробили свій вибір на користь російської мови, отже, не мали морального права брати участі в обговоренні правописних питань української мови.

Опозиційні ж щодо проекту погляди, висловлені в українських виданнях, автори розвідки розглянули за всіма пунктами й аргументовано більшість з них спростували.

У підсумку автори, підкреслюючи строкатість сучасної практики преси й видавництв, де існує, за їхніми спостереженнями, щонайменше чотири групи різної правописної орієнтації, наголошували на доконечній потребі прийняття запропонованого проекту, який дає реальний шанс для поступової мовно-правописної консолідації. "З-поміж усіх дотеперішніх українських правописів обговорюваний проект – найближчий до першого офіційно схваленого для загального вжитку правопису 1921 року, – підсумовували дослідники. – Отже, вийшло так, що, зробивши внаслідок різних несприятливих обставин 80-річне історичне коло, повертаємося до тих самих основних правописних норм. Їх треба поновно затвердити. Неприйняття запропонованих у проекті змін або спроба обмежитися черговою "латаниною" чинного правопису призведе до того, що ми знову підемо тим самим колом. Це зачароване

коло треба нарешті розірвати. Українці мають почати XXI сторіччя з новим, науково обґрунтованим, єдиним для всіх правописом" [15; 33].

Високий фаховий рівень дослідження, досконала обізнаність з історією змін, що їх пережила українська мова у XX ст., поєднання мовознавчих аспектів аналізу із соціокультурними робить розглядувану розвідку, поряд з працею В.Німчука "Проблеми українського правопису XIX – початку XX ст." (К., 2002), найкомпетентнішим джерелом для вивчення, в тім числі у вищій школі, сучасних дискусійних орфографічних проблем, що досі лишаються не розв'язаними.

Властива Олександрові Леонідовичу пильна увага до розмаїтих, в тім числі негативних, явищ мовно-культурного життя, що відбувалися в Україні вже після 1991 р., не обмежувалася сферою правопису. Відстежував він і новітні лексичні впровадження, прикладом чого може бути його стаття "Казна-що з «казначейством»" [16]. У цій публікації О.Рибалко виступив проти офіційної назви створеного в 1997 р. державного органу – *Державне казначейство*.

Дослідивши історію цього слова, Олександр Леонідович довів, що воно є історичним русизмом, який навіть за радянських часів вживався тільки в перекладних російсько-українських словниках із позначкою "дореволюційне", тобто як назва фінансового органу колишньої російської держави, яка може й не перекладатися українською. Натомість одинадцятитомний тлумачний словник української мови дає українську назву такого фінансового органу – *скарбниця* "адміністративна установа Запорозької Січі, яка відає державними коштами; урядова установа, яка відає державними коштами, державним майном". Лексеми *скарбник, скарбовий, скарбницький* вживалися ще в давній Русі. О.Рибалко наводив й історичний факт існування *Державної скарбниці* – головного фінансового органу української незалежної держави в 1918–1920 рр., що відображають і написи на тогочасних гривнях та карбованцях.

Цей виступ О.Рибалка в обороні питомої назви для надзвичайно важливого в житті кожної держави органу був вчасним – якраз тоді, в 1997 р., розроблено й подано до Верховної Ради проект закону про Державне казначейство України. "Тож депутати, яким дорогі наша мова й історичні традиції, ще мають нагоду спробувати під час розгляду й ухвалення проекту закону змінити іншомовну назву цього вже не існуючого державного органу і всі похідні від неї іншомовні слова на питомо українські", – висловлював надію Олександр Леонідович.

Проте, попри неспростовність доказів фахівця, депутати не дослухалися до його порад. Скарбниця лишилася "казначейством", в офіційному мовленні урядовці постійно вживають цей мовний покруч з його похідними "казначеями", "казначейськими" тощо.

Так само не знайшлося у вищих інституціях осіб, які усвідомили б значення правописної реформи для справи мовно-культурної консолідації суспільства. Проект новітнього правопису, який обстоював О.Рибалко і який підтримав найавторитетніший зарубіжний мовознавець академік Ю.Шевельов, так і не був схвалений. Понад те, 19 листопада 2002 р. вийшла постанова КМ, якою волюнтаристським шляхом, без обговорення було затверджено новий склад Правописної комісії з двома співголовами В.Кременем і М.Курасом. З комісії вивели всіх іноземних членів, включаючи Ю.Шевельова, і майже всіх членів попереднього складу комісії – авторів згадуваного вище проекту.

У травні 2003 р. під керівництвом академіка В.Русанівського було вироблено "альтернативний" проект правопису, але він був тією черговою "латаниною", від якої марно намагався убезпечити цю важливу справу О.Рибалко. Проте кворуму на засіданні нової Правописної комісії не було, тому її рішення лишилися нелегітимними. Очевидно, через це ніхто не наважився запровадити нечисленні безсистемні зміни, які пропонував "альтернативний" проект [10; 100, 101]. Наскільки відомо, з того часу Правописна комісія жодного разу не збиралася.

Спробу міністра освіти І.Вакарчука реанімувати роботу Правописної комісії, вивівши з неї "мертві душі" й запропонувавши новий її склад, куди ввійшли провідні мовознавці включно з авторами проекту 1999 р., заблокувала на засіданні президії НАНУ в червні 2009 р. група супротивників правописної реформи. На жаль, потуга тих, за ким, за словами О.Рибалка, – "міць байдужості, одвертоцинічного розрахунку й ідеологічного засліплення", – виявилася сильнішою і в цій важливій справі, за яку він так уболівав.

Людина високої культури і дивовижної працелюбності, невтомний відкривач і впроваджувач нових знань про нашу багату культурну спадщину, О.Рибалко гостро переживав байдуже ставлення можновладців у вже нібито незалежній державі до своєї мови й культури, пасивність української громади, неспроможність зупинити варварське ставлення до пам'яток, занепад музеїв та інших закладів культури, задушливу атмосферу панування чужинецької масової псевдокультури, загибель багатьох починань, украй важливих для формування національних мовно-культурних середовищ.

Гинули, незахищені в умовах дикого ринку, українські газети й журнали. З останніх утрат, які ми обговорювали з паном Олександром, був журнал "Урок Української", що припинив існування в липні 2008 р. Як і Рибалкові "Пам'ятки України", цей журнал фактично був творінням однієї людини – талановитого філолога Сергія Гречанюка. Впродовж дев'яти років виходу в світ "Уроку Української" на його сторінках публікувалися найактуальніші матеріали з мовної політики, філологічної

освіти й українознавства. Для багатьох національно орієнтованих учителів середніх шкіл та викладачів вишів, особливо в східних і південних регіонах, "Урок Української" був важливим джерелом інформації з соціо- й психолінгвістики, літературознавства, культурології. Проте на саму передплату журнал вижити не зміг і, коли він не отримав у 2008 р. навіть тієї невеликої фінансової допомоги, що її раніше мав від університетів-засновників, С.Гречанюк не зміг далі його видавати. До речі, в 2008 р. Міністерство культури і туризму одержало найбільшу за всі роки незалежності суму на підтримку україномовних видань. Але журналові "Урок Української" працівники Міністерства відмовили у фінансовій підтримці.

Наприкінці 2008 р. у керівництва того ж Міністерства, яке є засновником "Пам'яток України", виникла дивна й малозрозуміла ідея замінити профіль журналу і його головного редактора.

Символічним виявилося останнє число "Пам'яток" (№ 4 за 2008 р.), підготовлене О.Рибалком. Це був спецвипуск, що містив покажчик змісту періодичного мистецького видання "Нотатки з мистецтва", яке виходило впродовж 30 років у США. Видавало його Об'єднання мистців українців в Америці. Маловідоме в Україні видання зробило свій важливий внесок у розвиток українського мистецтва й мистецтвознавства, й відомості про нього та укладена бібліографія заповнювали, як і всі інші випуски "Пам'яток", одну з лакун у наших культурологічних знаннях.

На останній сторінці цього останнього Рибалкового випуску "Пам'яток" наведено прощальні слова члена редколегії "Нотаток з мистецтва" Василя Дорошенка. "Нотатки" припинили існування в 1990 р., і В.Дорошенко писав з цього приводу: "...робиться боляче, що в часі повставання до власного життя нашої Батьківщини, а нашого хотіння дати їй все, на що ми у своїх силах спроможні, – нам таки починає бити дванадцята" [13; 128].

А на першій сторінці цього спецвипуску "Пам'яток України" вміщено прощальні слова Олександра Рибалка, адресовані авторам, співробітникам, читачам – "на розвітання". Ось ці слова:

"Закінчуючи цим числом свою двадцятирічну роботу в "Пам'ятках України", зокрема і як літературний редактор усіх виданих за цей час номерів журналу (1989, ч. 1 (80) – 2008, ч. 4 (161)), складаю вам глибоку подяку за розуміння, співпрацю і підтримку.

Щасти Боже українським пам'яткам і «Пам'яткам України» в майбутньому".

Отже, "пробила дванадцята" і для головного редактора "Пам'яток". Боляче усвідомлювати, що не з власної волі залишив Олександр Леонідович видання, якому він віддав двадцять років свого творчого життя.

Можливо, втрата "Пам'яток" і продемонстрована зневага до його багаторічної, без перебільшення – подвижницької праці стали тим ударом, якого не витримало вразливе серце.

Після передчасної смерті Олександра Леонідовича на початку 2009 р. вийшло "оновлене" перше число "Пам'яток України" з новим редактором. Профіль журналу справді кардинально змінився. Добру половину його площі займають великоформатні кольорові портрети у фас і в профіль міністра культури В.Вовкуна. Пам'яткам України відведено значно скромніше місце.

Література

1. Боярчук Олесь. Доля проскрибованої літери // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 2.
2. Боярчук Олесь. Змаг за четверте місце // Пам'ятки України. – 1992. – Ч. 1.
3. Боярчук Олесь. Мало вигнати гендлярів з храму // Пам'ятки України. – 1994. – Ч. 3–6.
4. Боярчук Олесь. Передостання спроба // Пам'ятки України. – 1998. – Ч. 3.
5. Грушевський М. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1.
6. Гирич І., Рибалко О. Речники українськості і глашатаї "руськості" // Пам'ятки України. – 1998. – Ч. 3–4.
7. Із листування наркома В.Затонського (Вступне слово, публікація та примітки Олександра Рибалка) // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 1.
8. Мушинка М. Графоманство чи свідома спекуляція // Пам'ятки України. – 1992. – Ч. 1.
9. Неживий О., Рибалко О. Україною... в Польщі, або Слідом за "журавлем" // Пам'ятки України. – 1995. – Ч. 3.
10. Німчук В. Ю.Шевельов і проблеми нашого правопису (До 100-річчя від дня народження Ю.Шевельова) // Українська мова. – 2009. – № 2.
11. "Пам'ятник Орини": остання руїнація // Пам'ятки України. – 1989. – № 4.
12. Пам'ятки України. – 1997. – Ч. 3.
13. Пам'ятки України. – 2008. – Ч. 4.
14. Рибалко К., Рибалко О. Коло має бути розірвано... // Дивослово. – 2001. – Ч. 3.
15. Рибалко К., Рибалко О. Коло має бути розірвано... // Дивослово. – 2001. – Ч. 4.
16. Рибалко О. Казна-що з "казначейством" // Наш час. – 1997. – 4 лип.
17. Рибалко О. Руїнники і оборонці // Пам'ятки України. – 1995. – Ч. 1.
18. Рибалко О. Та все ж таки, у чім біда // Пам'ятки України. – 1997. – Ч. 3.
19. Рибалко О. Шариська мова, слов'янський нарід... // Пам'ятки України. – 1992. – Ч. 1.
20. Рибалко О. Хай "ятвязька" – аби не українська // Урок Української. – 2003. – № 8–9. – С. 59.